

BAKONYI ISTVÁN

Vissza a lírához

(Adalékok Takács Imre egy pályaszakaszához)

Az 1959-es *Kőangyal* c. második kötet hitelesen mutatta föl a gondolatiságot, a válságot, a költői pálya akkori új értékeit. A nagyepikai kitérő után 1964 hozza meg a harmadik verseskötetet, *A férfi táncát*. Ennek a könyvnek is Győri János a szerkesztője, kiadója pedig a Szépirodalmi Kiadó. Időközben megjegyzendő, hogy 1961 meghozza a szerző számára az addigi legnagyobb elismerést, a József Attila-díjat, teljes összhangban *A csillagok árulása* jó szakmai, kritikai fogadtatásával.

Ebben az időben Takács Imre Székesfehérváron gimnáziumi tanár. Alkatát, habitusát ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy ez a munka nem sokáig tart, 1962 és 1964 között. (Ezt követően majd több évig dolgozik az István Király Múzeumban, ugyancsak Fehérváron.) Egyre inkább ez a város lesz otthona, innen szemléli a világot, még akkor is, ha kapcsolata a lakóhellyel ambivalensnek mondható. A város és a megye abban az időben presztízskérdést csinált abból, hogy jelentős művészek öregbítsék a hírnevét, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a Takács Imre-féle egyéniségek nehezen tűrték (és tűrik) a hatalom packázásait. A nagyvilághoz fűződő viszony mellett ezek a sajátos, a vidéki létre jellemző vonások is árnyalják a képet, s a versekben megmutatkozó jelenségek mindezekkel összefüggenek. Kétségtelen, hogy Takács a hatvanas évektől kezdve nem érezhette magát egyedül a városban, hiszen mind író- és költőtársai, mind a társművészetek képviselői közül többet a barátjának és harcostársának mondhatott. Akkor és később Székesfehérváron élt többek között Kalász Márton, Sobor Antal, élete utolsó évében Pilinszky János, és más írástudók is, mint Bódás János, Bokros János, Péntek Imre, Neményi László, Dienes Ottó vagy azok a fiatalok, akikre hatott, mint például Szikra János, László Zsolt, Szegedi Kovács György és mások. De említhetjük a Takács-életművet kiválóan ismerő tudós tanárokat, pl. Román Károlyt és Mohácsy Károlyt, vagy a művészettörténész házaspárt, Kovalovszky Mártát és Kovács Pétert, a festők közül Áron Nagy Lajost és Ujházi Pétert. S aki különösen nagy erővel hatott rá: Pesovár Ferencet, a néprajztudóst, aki közel hozta számára a folklórt, a táncházat, s az egész népi kultúrát, ami kortársai közül hozzá hasonlóan talán csak Nagy Lászlóra és Csoóri Sándorra hatott ilyen elementáris erővel. Magánéletéhez tartozik, hogy első házasságából ekkoriban születik meg két gyermekük, György 1957-ben, Katalin pedig 1961-ben.

A férfi tánca világának megértéséhez talán a fenti adalékok is hozzájárulhatnak. A fehérvári lét természetesen nem elszigetelt jelenségnek mondható, hiszen az itteni körülmények egyfajta lenyomatot jelentettek, és szerves részét képezték az egész magyar valóságnak. Takács Imre ráadásul bizonyos szempontból típus is:

azok közé tartozik, akik faluról kerültek be a városba, jelen esetben egy olyan városba, amely ugyan büszke történelmi múltjára, de jelenét (és közelmúltját) sokkal inkább az ipari-gazdasági létforma határozta-határozza meg. A költő-író tehát egyike azoknak az ezreknek, akik az életforma- és lakóhelyváltást átérték a szocializmusnak nevezett korszakban, annak minden előnyével és hátrányával.

S a vers vagy a próza különösen alkalmas arra, hogy ezeket a társadalmi változásokat – a lélek mélyéről – tükrözze az olvasó számára. Áttételesen *A férfi tánca* is ilyen verseskötet. Persze ha az előbb jelenidejűséget említettem, akkor egy kicsit mindez finomításra szorul. A vers bizonyos szempontból mindig a jelent írja le, ám változatlanul foglalkoztatja költőnk a múlt, a gyökerek világa. Azok az élmények, amelyektől nem akar és nem is tud megszabadulni. Jól látja Bata Imre: „Ami korábban szögletességnek, nehézkességnek is hatott, itt kifejező, mert *A férfi tánca* a személyes válság nem tagadott kifejezése.” Azt is hozzáteszi, hogy a tájábrázolás mindezzel szinkronban áll. S mintha ezt sugallnák a találó cikluscímek is: *Lámpa a szilvafáknál*, *Vibrálás*, *A reménység szélfúvásában*. A külső és a belső lényeg együtt van jelen ezekben a művekben (hiszen a három ciklus címe egy-egy verset jelez), s mind a közel félszáz versben.

Az első ciklus művei különösképpen. A nyitóvers, a *Föltámadt éjjel a szél* ebből a szempontból is igen karakterisztikus hangütés, kiemelve a természet nyugtalan-ságát, drámai színeit. „A kínzott növényzetet / az ég is megsiratja, / csurom egy víz a kertünk, / csapódik égből a könny...” Érzékletesen láttat, pontosan fejezi ki a feszültséget. Tulajdonképpen szerves folytatás ez, az életmű épülésének biztos dokumentuma. A fent jelzett körülmények alapvetően befolyásolják hangját, s itt az is fontos, hogy Takács Imre nemzedéke miképpen élte és éli át az elmúlt fél évszázad kataklizmáit, s hogy ezzel hogyan van összefüggésben személyes sorsuk, benne természetesen emberi gyarlóságuk sok-sok következménye. Hiszen nem makulátlan hős a költő, a hétköznapi életben ő éppen úgy csetlik-botlik, mint más ember, magánélete sem védett a viszontagságoktól azáltal, hogy ő a „lélek mérnöke”. Ezek is szerepet játszanak az imént idézett vers mögötti világban, ezek is befolyásolják a lírai megszólalást. S ha nem is makulátlan hős a költő, az biztos, hogy az átlagosnál jóval hitelesebben tudja megjeleníteni azokat az emberi dolgokat, amelyek az objektív létből épp úgy következnek, mint a legszemélyesebb szférából.

Takács Imre versvilágában ez a kettősség szerencsés arányban van jelen. Bóka László hajdani recenziója szerint: „...teljes világ az igazi költő világa. Minden van benne, és minden a helyén van benne.” Igen, a mikrovilág és a teljesség igénye egymást erősíti, s teszi lehetővé az érvényes megszólalást. Nem minden esetben teljes sikerrel, hiszen miként az imént idézett írásában Bata Imre megjegyzi, még mindig inkább ígéret ez a líra. Lehet, bár ma úgy sejtjük, több volt ez már ígéretnél a hatvanas évek derekán! Ezt a „gyanút” erősíti *A férfi tánca* számos verse. Olyanokra gondolhatunk, mint például a *Téli alkony*, amelyben nagyszerűen él a költő a neki adatott emberi és művészi szabadság lehetőségeivel. Erre a műre is illik, amit Kabdebó Lóránt így fogalmaz meg: „A kísérlet formai pozitívuma: túllépés a líra érzelmeket elbeszélő, leíró megoldásain. Iránya a képszerűség, méghozzá annak expresszionista változata. Képei nem lebegők, szétfolyók, inkább tömbökben zuhannak.” S tegyük hozzá: a Takács Imre kidolgozta hosszúvers különösképpen jó terep arra, hogy ez a képi világ érvényesüljön. „Göbörödik a sár, / a bicikli kereke

alatt reccsen a tócsa jege.” – így kezdődik ez az elégikus hangú mű, s akár József Attila hasonló képi világú és hangulatú lírai pillanatai is eszünkbe juthatnak olvasása közben. Aztán falusi életképek gazdagítják ezt a versvilágot, melybe a „helyi értékek” mellett beszüremkedik a szputnyik jelképezte valóság, a kor nagy tudományos szenzációja is. S az „én” így van jelen: „Kinevetett gondolataim fönt röpkölnék, / s én primitív ember maradtam, fegyvertelen. / Bujkáló költő, akit a vers is elhagy.” Ambivalens érzés, Nagy László „versben bujdosó” magatartásával és helyzetével rokon.

S aztán *A férfi tánca*, a címadó költemény. Bizonyos szempontból azt is mondhatjuk, hogy ez a mű a *Téli alkony* építkezésének továbbvitele, jeles gondolati és intellektuális alkotás. A tánc az élet alapminőségévé lép elő, s talán – némi túlzással – maga az élet. A szűkebb és a tágabb körök egyaránt megjelennek a szövegben: „Ez a dob tán Párizsban rezegett / maga körül a levegőt – / és ezt, itt a sárvizi sáron levőt; / a dobos se tudja hány helyen még: / megmozdulnak az izmok, a kar, a láb – / míg az elmék / elfeledkeznek magukról.” Fölfedezhetjük ebben az illyési modell elemeit, azét a költőt, aki egyaránt otthonosan mozgott a puszták népe világában és az előkelő párizsi szalonokban. S közvetve arról is szó lehet itt, hogy a népművészet, a népzene miképpen lesz a pódiumok művészetévé Bartók Béla és Kodály Zoltán áldásos tevékenysége nyomán. Az igény Takács Imrénél is hasonló. Persze fontos itt a tánc elsődleges szerepe is, azé a táncé, amely fölemeli az embert a hétköznapokból, miközben megmutatja azt is, ahogyan „szélvészben kell ma a lányt megforgatni...” Árad a versből a sors zaklatottsága, a keservek kimondása. S ha már Illyés Gyulát emlegettük: Bartók-versének hatása sem lényegtelen *A férfi táncára*. A tánc (miként a sírás is) a megkönnyebbülés forrása, analóg a bajok kimondásának igényével és az ezt követő megtisztulással. „Kitiprom a bántást magamból. / S mint a barom: / dühömet a zene jármában kiizzadom. / Gazdagabb leszek e táncal, / e dobbanással.” S egyben a művészet, a költészet nagyszerű küldetését is hangsúlyozza ebben a korai sorsösszegzésben. Benne még a „naiv gyermek” emlékezik szüleire (mint korábbi versesköteteiben is oly gyakran), de már megérinti a halál fuvallata is. Közben átlényegül a múlt, s az új világ része lesz. A szabadvers áradása szerencsésen szolgálja a közlendőt. Hangja kemény; indulatok, hullámozó érzelmek vezérlik. Az 1956 utáni évek lélekállapotát pontosan tükrözi a vers, mely ezidáig a legfontosabb mű Takács Imre lírai pályáján. Ezt erősíti a végső föloldás-igény megfogalmazása is: „S ne törjön többé szálla / az ifjú lábba, / ne fájjon a hűtlenhez hűtlen / szív szurása; / legyen szabad, / veletek együtt lépő / a férfi tánca.” Nagy László *Menyegzőjéhez* fölérő költői magaslat ez! Nem véletlen Bata Imre véleménye: „A címadó vers a kötet kulcsa. ... Mostanra ... minden mozgásba jött.” Érvényes Hallama Erzsébet megállapítása is: „Még él benne a hajdani ábrándos parasztfiú, akire hatalmas súlyokkal nehezedett a történelem, s amikor helyét, útját keresi, ezzel az egész korról viaskodik...” Tegyük hozzá, hogy mindez a jelen időre éppúgy vonatkozik, mint ama bizonyos történelmi közelmúltra. Persze tágíthatjuk is a köröket, hiszen egy költő gondolatvilágában nemcsak a megélt élmények, hanem az egész történelem szerepet játszik, formálja szellemiségét.

S hogy ugyanakkor milyen sok húron játszik a költő, arra jó példa a – közvetlen e nagy vers után következő – *Játék vagy titokzatos*, finom áttűnésekben gazdag világa. És sorra a többi mű, amelyek ha nem is érnek föl a címadó vers magasáig,

azért vitathatatlanul a korátlagnál kiemelkedőbb eredményről tanúskodnak. A *Lámpa a szilvafáknál* esetében nem annyira a kiragadott életjelenség a fontos, hanem sokkal inkább az a nyelv, amely a változó világot oly érzékletesen, intenzíven jeleníti meg. „Az őszből kifacsarodik lassan az asszonyillat, / nedves reggelek szülnek vörös napot. / Bekötött szájú ló sír – fölnyihognak / az olajjal itatott nagy traktorok.” A magán- és a közszféra közötti átmenetek, a ló és a traktor jelképezte különbségek egyértelműek ezen sorok között. Vagy említhetjük a *Békítőt*, ezt a szelídebb és csöndesebb lírai változatot. Az *Aratáskor* ismét a múltat idézi, s közben tömör anyaportrét ad. Ebben a versben nyoma sincs a máskor meglevő és többek által kifogásolt göcsörtösségnek, darabosságának; tökéletes formában megírt tizenkét soros mű. Íme, a szöveg egésze: „Aratáskor mi, gyerekek, / kínlódva vártuk estelig / szomorú anyánkat haza – / hoz valamit! // Cipőjéből a tyúk elé / öntötte ki a szemetet, / széttépett gondján osztozott / tyúk és gyerek. // Lelógott érdes, nagy keze, / izzó mező volt homloka. / Villám és száraz porvihar / lökte haza.”

A forma és a ritmus is figyelmet érdemel, hiszen a versszakokon belül az első három sor nyolc szótagos, a negyedik terjedelme feleannyi, s ez a versszakok végén némi törést eredményez. Hasonlóképpen értékes a *Dialógus* az előbbitől némiképp eltérő, ám úgyszintén feszes ritmusa és formája. Nem mindenütt bánik azonban Takács ilyen mesterien a nyelvvel, mert például a *Mártírok emlékére* kissé erőltetettebb változat. Ennél erőteljesebb és emlékezetesebb egy újabb „énvers”, a *Kaszabolt mezőn élek*. Ebben a műben nem a tánc áll a középpontban. Az idő múlásáról vall benne a költő – minden közhelytől mentesen. Pedig ez a téma fölkinálja a nem túlzottan eredeti hangvételt... Persze ez a fölismerés keserves, de: „nyugtalan szívemben él a kamasz”! Ám a legsúlyosabb részben ezt olvassuk: „Kaszabolt mezőn élek, / vadludak lassu röptét el nem érem! / Mások hamis dalokkal tetten érnek, / s ha látom az ő síneik szakadásait, / szemérmetlen ragasztásait, / az is érdem?” Itt jelentkezik a leghatározottabban a költői éntudat, s a „kaszabolt mezővel” az ifjúkori tisztaság állítható szembe.

S mivel egyre több a kötetben a nagy, kiemelkedő vers, ideje megjegyeznünk: Takács Imre pályáján ez, a harmadik verseskötet az eddigi csúcs, az eddig legki egyenlítettébb teljesítmény. S ha már korábban feszegettük a múlt és a jelen problémáját, akkor erre nézve is vannak újabb példák. A vissza-visszatérő múlt az *1944* és az *Apám a cséplőgépnél* c. versekben játszik ismét fontos szerepet. Az utóbbi mű újabb szép emlékéllítés és szembenézés az emberrel, akinek „robotos élete” volt. Balladisztikus a hangja, ismét formai bravúrokkal, a sorok heteseinek szép ütemére. „Csillagok láttak este, / csillagok láttak reggel. / Játszott a Föld, csak játszott / robotos életeddel.” Ezekről a „hetesekről” írja tanulmányában Cs. Nagy István: „A 4+3-as hagyományos hetes sorforma Takács Imre gyakorlatában a Vargyas által említett egyetlen népköltészeti előfordulás (*Macska ment disznótorba*) mintáját követi, és többnyire ezt a rendhagyó (sőt, alig ismert) hetest találjuk verseiben...” Arról is ír itt Cs. Nagy, hogy beszédközeli lüktetés ez, s benne az életszerűség és a „ritmus-zsúfoltság” található. S valóban: ritmustörténeti értéke van, ezt pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni, ha verstanról és költőről van szó.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen műveknél tetten érhető a népköltészeti hatás, a dalforma fontossága. Igazolódik, hogy a feszültség, a drámaiság, a zaklatottság a feszebb formán belül is megtalálja az adekvát kifejezés lehetőségét. Az előbb említett

időmúlás úgy látszik, különösképpen vonzza Takácsnál az ilyen formai megoldásokat, hiszen például a *Születésnap ének* is ebben a jegyben született. Igaz, hogy ezúttal kevésbé gördülékeny a nyelv, egy-egy szerencsétlen rímválasztás is „döccenti” a sort: „bántást is alkotással / gyógyítva, akár a fák. / Mennyi seb van rajtam, / erősít hány forradás.” Ez bizony nem nevezhető remeklésnek, főként egy ilyen külső megjelenítésű versben! S ahol – elszakadva a hetesektől – már nem erőlteti a sorvégi összecsengést, ott sokkal természetesebb a stílus. Erre jó példa az *Öt szólamra*. Megint másutt megszólal a városban idegenül mozgó ember, mint ahogy a *Lézengés hőésében* c. vers mutatja. „Nem ölel most magához / se magány, se közösség. / Szakad a hó, / üres busz nyargal végig a hosszú utcán.” Ennek kapcsán megemlíthetjük, hogy a Takács-vers gyakran fejezi ki egy ember és egy közösség közérzetét, tegyük hozzá, hogy nemzedéke legjobbjaival szinkronban. Az egyre erősebben sorjázó hosszúversei ezt igazolják.

Ennek a közérzet-lírának a föloldás reményét is adó mozzanata a csillagmotívum jelenléte. Előbb is láthattuk a szó előfordulását az apa-versben, és sok más helyen is így van ez – persze folyton változó jelentéstartalmakkal. Már kötetei címében is föltűnik a fogalom, így a már tárgyalt regény vagy majd a *Forduló csillagképek* c. válogatott verseskötet esetében. Biztos, hogy a tömérdek értelmezési lehetőség közül nála az az elsődleges, hogy így próbálja kitágítani a lehetőségeket, s ha kell, akár a kozmoszig. Ebben a törekvésében szerepet játszhatnak a korszakot fémjelző tudományos eredmények, s ezek között például az űrkutatásnak azok a fejleményei, amelyek a hatvanas évek elején különösen erőre kaptak. Lehet persze vitatni fontosságukat, s tudjuk, hogy történetek titokzatos dolgok, volt, amit a kistílű hatalom jobbnak tartott eltitkolni, de az nem vitás, hogy új távlatok nyíltak az emberiség előtt, s ezt az élményt a költészet is igyekezett megfogalmazni. Az megint más kérdés, hogy jobb lett/lesz-e az űrkutatástól a földi lét, hogy javul-e a civilizáció fejlődésével az ember...

Takács Imre *Csillag-köz* c. verse – közvetve – ezt is feszegeti, hiszen a romantikából is ismert „vak csillag”, a „mágnes-övbe pályázott fekete mag”, a „Kerek Föld” a megszólított. Persze úgy, hogy nélkülözhetetlen része a világmindenségnek. S a Föld, mint temető jelenik meg ebben a nagy ívű versben, amelyben aztán a vonzások és a taszítások együttese után szép vallomással zárul. „S a gondolat benépesíti a világot. / Emberarcú magadat így kitárod, / vak csillag! – fény műhelye, / érzelmek szép mezeje, / éjszakák és nappalok lüktetése, / csodálatosabb nincs nálad!” S hogy nem valami távoli, megfoghatatlan világ ez, hanem az emberhez szorosán kötődő, azt így érzékelteti: „Lányok méhével meleg bölcső vagy, / meg tudlak termékenyíteni, ha hazaszállok.” Az ilyen pillanatokra is gondolhatott Kabdebó Lóránt, amikor ezt írta: „Legjobb megvalósulásaiban magas színvonalú szocialista líra, de még nem adja a véglegesség biztonságérzetét.” Tegyük hozzá, hogy ebben az életkorban és pályaszakaszban még aligha lehet meg ez a biztonságérzet, s éppen ez biztosítja többek között az életmű nyitottságát.

Ahhoz is kiválóan ért Takács Imre, hogy a természet egy-egy apró jelenségét nagyítsa föl, s közben arra figyelmeztessen, hogy ezek az apróságok bizony fölérnek az ún. nagy horderejű dolgokkal. Hiszen egy nádlevél csodája is lehet olyan fontos az ember számára, mint egy világot rengető hír. A teremtett világ ezernyi gazdagsága legalábbis vetekszik a közösség gondjaival, örömeivel. (*Egy nádlevélhez*)

Vagy egy maradandó pillanat a fényes délelőttön, egy szép fiatal lány alakjával (*Napfényben*). S aztán van úgy, hogy egy természeti élményből bont ki egészen másfajta mondandót, az „ősi lírai szabály” szerint. Ez *Az esős márciusban* c. versben történik meg. Arról beszél a „hitehagyott” költő, hogy: „Mert a halál nem pusztíthat el véglegesen, / megcsalt anyag örökké nem maradhatsz.” Hiszen: „...mig én emlékszem, / te is szeretsz, visszagondolsz rám, / föltámadsz.” Ismét izgalmas ponthoz értünk ezáltal, hiszen a költő egyik legnagyobb dilemmája szólal meg ezúttal – nem először és nem utoljára. A hit és a hitetlenség, a szellem és az anyag kettőssége. Ennek a versnek a világában „esőben ázik szét a tél”, ám a március tradicionális jelképisége (ami ugyancsak természeti eredetű, de főleg minálunk a társadalmi újjászületésnek is szimbóluma) létrehozza a „csakazértist”, az Ady-féle „mégis-morált”, ami a maga természetességében munkál Takácsnál is. „A történelem áramlásában / bőségében vagyok a vérnek, / bőségében életadó melegnek, / bőségében riadalomnak és vágyódásnak; // új embrió baba-hasa duzzad / az esős márciusban.” (Itt emlékezhetünk a *Csillag-köz* hasonlóan patetikus befejezésére.)

Megint másutt, az *Üdvözetben* a táj csak villanásnyi, s aztán valami titokzatos, mélyértelmű üzenet feslik ki a mű szövetéből. „Élet vagy, / és a munka játéköröme / megcsillan ujjaidon.” Gyakoriak ezek a fölismerések nála. Az élet árnyoldalai ugyan rendkívül hangsúlyosak ebben a lírai világban, de „a tisztaság hűsége, nők szépsége” és a „kétkezűek tisztelendősége” (*A reménység szélfúvásában*) rádöbbsenti mindig az élet szépségére, a létezés folytathatóságára, a reményre. Akkor is így van ez, ha még oly keserves is a történelem létrehozta valóság. Ám ezzel szemben Takács Imre ősi emberi vágyakat, hiteket önt versformába, megalapozván sorsa és kora gyötrelmeinek elemeivel. Idevág Bata Imre egyik érdekes észrevétele: „Életfilozofikus attitűd bontakozik ki ebből a látomásokban dadogó lírából. A filozófiát azonban ne keressük, mert a költő csak filozofál. S mindig akkor, ha nagyon elkeseredett.” Ugyanakkor olyan esetben is tud fennkölt lenni, amelyben a földi halandó inkább csak a fogyatékoságot látja. Az *Útmentén* c. versre gondolok, hiszen ott az országút modernkori sallangjai, a természetrombolás mellett mást is láttat. „A hetes út szalagja / csupa zord férfiaság, / csupa comb, mell, bájos arcocska, / csupa élet...”

A „modern” költő harca ebben az értelemben kettős. Egyfelől őriznie kell a letűnt századok értékrendjét, már csak azért is, mert a líra vállalása önmagában ilyen irányt jelöl. Másfelől természetesen szembe kell néznie kora nagy kihívásaival, a történelem, a civilizáció, a technika jelentős változásaival, illetve azoknak az emberre gyakorolt hatásaival. Szerencsés esetben létrejöhet az, amit így hívhatunk: a dolgok kiegyenlítődése. Az értékörzés és a korszerűség együttes jelenléte. Takács Imre több ekkori versében erre tesz kísérletet. S közben programot is meghatároz, olyan költői célokat, amelyeket változatlanul fontosnak tart. Erre a *Kötelességek éneke* a legjobb példa. „Teendők mennyi lenne! / Kitárni az elrejtőzködő világot, / lobogtatni halott kocsisok vászonvödrét, / megragadni öreg halászok evezőjét, / fölkeresni elemésztett testvérünk temetőjét, / kizárni a kegyetlenséget a jövőből.” Ezek mind-mind nagy, heroikus költői célok, a végén az önismeret és a reális lehetőségek fölismerésével. „Ha egy dallam megmarad a szavunkból, / csak egy dallam – / pillanatra fölemelhetjük arcunkat, / barátaim!” Összhangban áll ezzel, amit Kiss Tamás ír róla: „Küzdelem a költői én összhangjának megteremtéséért önmagával és a világgal – ez ma Takács Imre költészetének vezérmotívuma... Szüntelenül

járja az utat a rezignációtól a reményig, a félhitűségtől a magabiztosságig.” Vagy idézzük még Szabó Józsefet, aki szerint: „Az emberi élet és értelem kölcsönhatásainak forró pillanatai, rejtett összefüggéseinek felfedezései költészetének sikerültebb és érdekesebb vállalkozásai.”

A fenti értékeket is figyelembe véve mondhatjuk: *A férfi tánca* c. kötet méltó lezárása a *Nyári rapszódia*. Nagylélegzetű, jelentős mű. A csillagok szerepe ismét kiemelt már a „Nincsen fölöttem ég, / csak nagy csillagok”-féle kezdéssel. A folytatásban a létezés nagy, végső kérdéseire próbál választ találni, miközben alaposan szembenéz önmagával is. És szembenéz a legalapvetőbb kérdésekkel, a hittel, a tudással, miközben egyszerre idézi meg Jézust, Dózsát, Homéroszt és Bartókot, akik együtt vannak szívében „keresztben és egekbe érő falon.” Kassák és József Attila szárnyaló versépítkezése jut az ember eszébe, miközben magába fogadja ezt a szabad áradást. A „mindenséget vágyom versbe venni” Babits-i programja sem hagyja érintetlenül, hiszen a világ szinte minden eleme fontos a műben. A természeti és az emberi környezet, a materiális és a szellemi valóság, így, együtt. És mindezek ellenére (vagy ezekkel együtt?) így szól a vers befejezése: „Boldoggá tesz már az is, hogy ember vagyok. / S magam vagyok. Mindenekért, Mindenek ellen, / mert nincs istenem. / Akaratos anyagként csüngök / a természetben.” A magára hagyott ember keser-édes vallomása ez, elmenvén a legvégsőig, ameddig költő elmehet. Egész eddigi pályája egyfajta összegzésének is tarthatjuk a *Nyári rapszodiát*, amire természetesen már a korabeli kritika is fölfigyelt. Nagyon találó Illés Lajos alábbi észrevétele: „Intellektuális szomjúsága, a közösség iránti meleg együttérzése és aggályos felelősségérzete a közvetlen környezetének apró tényeitől a kozmosz végtelenségébe, a praktikus napi problémák nyüzsgő sűrűjéből az ember társadalmi és történelmi létezésének általános, végső problémáihoz úzi. Különösen a legutóbbi években faggatja makacs elkeseredettséggel a mindenséget.”

Ez az igény munkál benne *A férfi tánca* idején. Nem véletlen, hogy nemsokára következik az addigi legteljesebb összegzés.